

Лариса Мафтин,

кандидат філологічних наук, доцент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
(м. Чернівці)

Larysa Maftyn,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi)

**УДК 37 (477)(092)
ББК 74.03(4 УКР)6**

**УКРАЇНОЗНАВЧА СКДАДОВА ТВОРЧОЇ
СПАДЩИНИ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО****UKRAINE: COUNTRY STUDIES AS A COMPONENT
OF VOLODYMYR VERNADSKY'S CREATIVE HERITAGE**

У статті висвітлюються внесок Володимира Вернадського в українське націєтворення, становлення вітчизняної науки, розробку її українознавчих засад. Зазначається, що життєвий і творчий шлях мислителя, його світоглядні орієнтири, гуманізм, патріотизм, українознавча проблематика творчості актуальні в контексті гуманітарної стратегії розбудови української держави, потреби моральних та національних пріоритетів.

Метою статті є аналіз українознавчої складової творчої спадщини видатного українського вченого. Автор розкриває проблематику його творчої спадщини крізь призму інституалізації українознавства. Наголошується на тому, що Україна займала особливе місце в духовному світі вченого, водночас і йому вона певною мірою зобов'язана одним із перших зразків побудови комплексного інтегративного вчення – науки про Україну і світове українство, а також успішним заснування Української академії наук та виокремленням пріоритетних напрямків українознавчих досліджень.

Методологічні засадами дослідження ґрунтуються на принципах системності, історизму, науковості та інтегративності; використання історико-хронологічного, біографічного методів, аналізу, синтезу та узагальнення дало змогу виокремити провідні тенденції розвитку українознавства як науки на початку ХХ ст., дати відповідну оцінку тим процесам, які вплинули на становлення і розвиток наукових засад українознавства з точки зору його творців, з огляду на тогочасні суспільно-політичні, національно-культурні, загальнонаукові тенденції.

Отже, українознавча концепція В.Вернадського ґрунтується на розумінні цілісності природного і суспільного середовища, усвідомленого пізнання України, конструктивного характеру людської діяльності, баченні людини як потужної планетарної сили, що завдяки розумній взаємодії, через духовний зв'язок поколінь здатна вплинути на майбутнє, змінити його на краще.

Ключові слова: українознавство, інтегративність, ідентичність, світогляд, національна свідомість, В.Вернадський, Українська Академія Наук.

In the article light up payment of Volodymyr Vernadsky in Ukrainian the creation of a nation, becoming of domestic science, development of it, Ukrainian studies principles. It says that life and creative thinker, his philosophical orientation, humanism, patriotism, Ukrainian issues relevant in the context of the work of the humanitarian strategy for development of the Ukrainian state needs moral and national priorities.

The article is an analysis of Ukrainian studies component of the creative heritage of the outstanding Ukrainian scientist. The author reveals his creative legacy issues through the prism of institutionalization Ukrainian. It is noted that the Ukraine occupies a special place in the spiritual world of the scientist, at the same time it is to some extent commitments covering one of the first examples of construction of complex integrative teaching – science of Ukraine and Ukrainians worldwide and the successful establishment of the Ukrainian Academy of Sciences and form the priority areas Ukrainian studies.

Methodological principles of research based on the principles of consistency, historicism, scientific and integrative; using historical and chronological, biographical methods, analyzing, organizing and summarizing enabled to highlight key trends of Ukrainian studies as a science in the early twentieth century, to give an appropriate assessment of those processes that influenced the formation and development of scientific bases of : Ukrainian studies in terms of its creators, given to the then socio-political, ethno-cultural, general trends.

Consequently, Ukrainian studies conception of V.Vernadsky is based on understanding of integrity of natural and public environment, realized cognition of Ukraine, structural character of human activity, vision of man as powerful planetary force, that due to clever co-operation, through spiritual connection of generations able to influence on the future, change him to the best.

Key words: Ukrainian studies, integrativity, identity, world view, national consciousness, V.Vernadskiy, Ukrainian Academy.

В статье раскрывается взнос Владимира Вернадского в становление отечественной науки, разработку ее украиноведческих принципов. Жизненный и творческий путь мыслителя, осмысление феномена национальной идентичности, ценностных и мировоззренческих выборов личности, гуманизм, патриотизм, украиноведческая проблематика творчества актуальны в контексте гуманитарной стратегии развития украинского государства, потребности моральных и национальных приоритетов.

Целью статьи является анализ украиноведческой составной творческого наследия выдающегося украинского ученого. Автор раскрывает проблематику его творчества сквозь призму институализации украиноведения. Отмечается, что Украина занимала особенное место в его духовном мире, в то же время и ему она в определенной степени обязана одним из первых образцов построения комплексной интегрированной науки об Украине, успешным основанием Украинской академии наук, становлением приоритетных украиноведческих исследований.

Методологические подходы основываются на принципах системности, историзма, научности; использование историко-хронологического, биографического методов, анализа, синтеза и обобщения дало возможность выделить ведущие тенденции развития украиноведения как науки в начале XX ст., дать соответствующую оценку тем процессам, которые повлияли на становление и развитие научных принципов украиноведения с точки зрения его творцов, учета общественно-политических, национально-культурных, общенаучных тенденций.

На основании проведенного анализа сделаны выводы о том, что украиноведческая концепция В.Вернадського основывается на понимании целостности естественной и общественной среды, осознанного познания Украины, конструктивного характера человеческой деятельности, видении человека как мощной планетарной силы, которая благодаря конструктивному взаимодействию, через духовную связь поколений способна повлиять на будущее, изменить его к лучшему.

Ключевые слова: украиноведение, интегративность, идентичность, мировоззрение, национальное самосознание, В.Вернадский, Украинская Академия наук.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Складовою частиною гуманітарної стратегії розбудови нашої держави є формування базових загальнолюдських цінностей, національної самосвідомості, відродження культури, моральних пріоритетів, що задекларовано у Державній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти в Україні, новому Державному стандарті освіти, «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» й ін. нормативних документах. В умовах українського сьогодення актуалізується проблема осмислення феномену національної ідентичності, ціннісних та світоглядних виборів, всебічного вивчення творчого доробку вчених з глибоко вкоріненою українськістю, чимало праць яких до недавнього часу були штучно вилучені з наукового дискурсу з ідеологічних міркувань, а наукові досягнення розглядалися поза межами української культурної спадщини. У цьому контексті дослідження життєвого і творчого шляху Володимира Вернадського, його світоглядних позицій, чинників становлення як українця, гуманіста і патріота є своєчасним і необхідним. Вивчення творчої спадщини знакової постаті світової науки актуальне і для розв'язання багатьох сучасних українських проблем, включаючи політичні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Різноманітні аспекти наукової, громадської, політичної діяльності Володимира Вернадського розкриті в наукових працях Т. Ємець, В. Смоля, А. Загороднього та ін. Екологічну проблематику творчості Володимира Вернадського, тенденції світового розвитку та вчення про ноосферу досліджували М. Голубець, С. Мороз, В.Піскун, С.Стойка та ін. Внесок В.Вернадського у розбудову українських наукових інституцій, напрямки діяльності Української Академії наук вивчали С. Бушак, Т. Варава, В. Дроботько, В. Кучмаренко, В.Сергійчук, Ю. Храмов та ін. Зв'язки видатного вченого з Україною – предмет дослідження С. Білоконя, І. Гирича, С. Кіржаєва, К. Ситника та ін. Вагомим підґрунтям у з'ясуванні соціально-філософських вимірів українознавчої концепції В.Вернадського, українознавчих засад його творчої спадщини є праці В. Андрущенка, І. Бойченка, О. Гомотюк, В. Крисаченка, М. Поповича.

Формування мети статті. Попри велику кількість різноманітних досліджень творчої спадщини видатного вченого, питання цілісного аналізу його світоглядних уявлень, українознавчих засад творчості, актуалізації українознавчих ідей в контексті розбудови сучасного українського суспільства, потребує детальнішої уваги. Тож метою статті є аналіз українознавчої складової творчої спадщини Володимира Вернадського.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Володимир Вернадський – одна із яскравих постатей вітчизняної науки, основоположник багатьох нових наукових напрямів, вчений-енциклопедист, відомий громадський діяч, мислитель світового рівня. Він був організатором і першим президентом Української академії наук у Києві (тепер Національна академія наук України) і багатьох наукових установ СРСР, почесним академіком ряду зарубіжних академій. Світове визнання здобув як творець новітнього вчення про біосферу та ноосферу, шляхи пізнання Всесвіту і законів розвитку цивілізації, автор десятків фундаментальних, експериментальних і публіцистичних праць, присвячених найактуальнішим питанням геохімії, мінералогії, радіохімії, біогеохімії, українознавства. Вченому-гуманісту були властиві глибинність мислення, своєрідне бачення й вирішення не тільки наукових, а й суспільних чи політичних проблем. Його праці мають велике світоглядне значення, оскільки поглиблюють такі фундаментальні філософські поняття, як матерія, енергія, простір, час, Всесвіт, гуманізм.

Першооснови національної свідомості В. Вернадський отримав у дитинстві – в оточенні рідних та близьких. По батьковій лінії рід Вернадських простежується аж до часів Богдана Хмельницького, коли «шляхтич Верна» під час визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. воював у війську Богдана Хмельницького, діти служили козацькими старшинами. Батько Володимира, Іван Васильович – відомий економіст, видавець, науковець. Він підтримував тісні зв'язки з визначними діячами української культури, був знайомий з Т.Г.Шевченком, дружив з М.О.Максимовичем. По лінії матері, Ганни Петрівни Константинович, В.Вернадський належав до козацько-старшинського роду Константиновичів. Володимир пишався українським корінням, у всіх автобіографіях незмінно підкреслював своє козацьке походження. Мати була творчою, обдарованою особистістю, мала неабиякі музичні здібності, за фахом учителька музики і співів. Вона кохалася в українській пісні, гарно вишивала. «Батько страшенно

любив українські пісні, і моя мати їх чудово співала, – згадував у своїх щоденниках Володимир. – Мати була дуже музикальна, з великим голосом (меццо-сопрано). Вечорами у Харкові у нашому домі вона влаштувала хори, розкривалися вікна і лилися хороші українські пісні. На мене це дуже сильно діяло» [2, с.17].

Через чотири роки після народження Володимира батьки повернулися на батьківщину. Біографи зазначають, що дитинство майбутнього вченого минуло у Харкові, одному з провідних наукових і культурних центрів, тож відчуття українських коренів назавжди залишилося у душі Володимира. До послуг дітей завжди була велика домашня бібліотека, книги, надруковані у батьковій друкарні. У родині шанували українські традиції, батько розповідав сину про історію, культуру рідного народу, славних запорожців, про боротьбу українського народу за свою незалежність, про походження роду. Сім'я часто гостила у родичів на Полтавщині. У селі Великі Шишаки Вернадські мали садибу, куди майже щороку на літо приїздили всією родиною. Мальовнича природа, побут, близьке за духом оточення, українська мова, твори українських письменників – благотворно впливали на становлення юної особистості. Згодом він стає першокласником Харківської гімназії, добре вчиться, цікавиться історією та культурою України. Тоді ж батько розкрив своєму синові духовний світ великого Кобзаря, який став на все життя одним із найулюбленіших поетів Володимира. Звичайно, все це мало вплив на формування світоглядних переконань, ціннісних орієнтацій майбутнього вченого-гуманіста. Ще гімназистом він занотує у щоденнику: «Чиняться жажливі утиски малоросів! Драгоманову навіть в Австрії не дозволяють видавати газету малоросійською мовою. У Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою. На канікулах з усім завзяттям візьмусь за неї» [2, с.68].

Закінчував В.Вернадський гімназію, а згодом і університет у Петербурзі. Коло його тогочасних інтересів досить широке: література, історія, природознавство, мови – українська, російська, англійська, польська, німецька. Зауважимо, що першим науковим рефератом при закінченні В.Вернадським гімназії був реферат про історію, культуру, природу України, а чи не єдиним віршем, написаним 18 жовтня 1880 р. – «Україна, рідна моя сторона». Пізніше з'явиться спеціальне дослідження з історії Закарпатської України, інші українознавчі праці.

В.І. Вернадський постійно цікавився історичними подіями, які відбувалися на теренах України, у нього є наукові розвідки, присвячені Закарпаттю, краю, минушина і культура якого привертала увагу вченого з дитинства і протягом всього свідомого життя. Праці «Угорская Русь с 1848 г.» (1880-1885) та «Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах» (1889) дійшли до нас у рукописному вигляді.

«Угорська Русь» вперше опублікована Олегом Мазурком у часописі «Карпатський край» за 1996 рік. Це ґрунтовне дослідження, своєрідний науковий погляд на закономірності історичного процесу, минуле Угорської Русі, у якому послідовно відстоюється думка про етнічну спільність закарпатських русинів з українцями, що жили на схід від Карпат, про те, що автохтонне населення Закарпаття – складова частина народу, який живе у східній Галичині і в Наддніпрянській Україні, що в їх історичній долі є багато спільного. Автор акцентує роль національної інтелігенції у суспільному житті народу, дає оцінку політичним і культурним діячам краю того часу. Ця праця В.Вернадського цікава і як вагома джерельна база, вичерпна бібліографія з історії Угорської Русі: у рукописі згадуються твори шістдесяті двох авторів, які досліджували і писали про історію західноукраїнських земель, є сто одинадцять посилань на використану літературу. Значну увагу автор статті приділяє характеристиці діяльності Олександра Духновича, Олександра Павловича, Івана Раковського, які боролися проти асиміляторської політики, денационалізації автохтонного населення, за відродження духовного життя в краї [4].

Рукопис «Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угроруссах» умовно можна розділити на дві частини. У першій автор торкається різних сторін життя краю другої половини ХІХ століття: чисельність русинів Угорщини; діяльність товариства св. Василя Великого і його вплив на шкільну освіту; творча спадщина Анатолія Кралицького, відомого письменника, перекладача, історика, етнографа, фольклориста; видання й розповсюдження книг на рідній мові тощо. У другій частині «Заміток...» автор робить огляд народної пареміографії – прислів'їв та приказок, які побутували в місцевого населення: русинів-українців, мадярів, євреїв, волохів та ін., зібраних М.Надеждіним, І. Срезневським, О.Дешком. Співставляючи крилаті народні вислови, дослідник обґрунтовує їх подібність впливом однакових соціально-економічних умов, у яких вони створювалися.

У липні-серпні 1915 року з-під його пера з'являється стаття «Українське питання і російська громадськість» (вперше надрукована у 1988 році). Позиція молодого вченого висловлена чітко і ясно: «Небезпека для Росії не в українському русі як такому, а в його трактуванні як шкідливого і до того ж привнесеного явища в державному і національному організмі... Антагоністи українства не бажають допустити свободи українського руху з побоювання політичного й культурного збитку для Росії... Тоді як українці вважають злочином проти загальнолюдського права протидію освітній та культурній роботі у будь-яких живих національних формах...» [3, с.249].

Наприкінці буремного 1917 р. В. Вернадський переїхав у Полтаву. Всі сили він віддає науці, дослідженню біогеохімічних проблем, науково-організаційній і просвітницькій діяльності: заснував у Полтаві Товариство любителів природи, розробив його програму, почав писати книгу про біосферу, яку допрацьовував наступні три роки. Через деякий час вчений отримав пропозицію обійняти посаду товариша (заступника) міністра народної освіти в Тимчасовому уряді у Петрограді, де познайомився з іншим заступником міністра, професором – істориком Миколою Василенком, який був представником України з питань вищої школи. У квітні 1918 р. до влади в Україні прийшов гетьман Павло Скоропадський. Проголошена Українська держава потребувала професійних будівничих у сфері науки, освіти, культури. Тож не дивно, що саме В.Вернадський отримав запрошення від М.Василенка, уже як міністра народної освіти в уряді П. Скоропадського, переїхати в Київ і очолити Комісію для організації наукових та освітніх інституцій [5]. У цей період вчений найвагомніше послугував рідному народу. Тут він очолив Комісію з вироблення законопроекту по створенню Української Академії Наук, Української Національної бібліотеки, а також комісію з питань вищої школи. Своє міркування з приводу організації наукових інституцій в країні вчений виклав у

статтях: «Від Тимчасового Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві» (1918), «В справі заснування Української Академії Наук у Києві: промова акад. В.І. Вернадського» (1920).

Виступаючи на першому засіданні новоствореної Комісії по виробленню законопроекту УАН 9 липня 1918 року, В.Вернадський виголосив промову, у якій, в загальних рисах окреслив і українознавчу складову концепції майбутньої діяльності цієї установи: «Національна вага новітньої Академії, – зазначав він, – річ надто зрозуміла... Вага лежить у тому, що новітня Академія повинна допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого ними краю в усіх її безконечних виявах. Чим ширше, вільніше та глибше поставлено буде в Академії наук оце студювання, тим сильніше збільшиться її національна вага» [6, с. 195]. 14 листопада 1918 року було опубліковано Закон про заснування Української Академії наук у Києві. 27 листопада 1918 року відбулося перше засідання вищого органу новоствореної академії, президентом було одноставно обрано В.Вернадського, віце-президентом – Д. Багалія, а секретарем – А. Кримського. Створення Української академії наук стало вагомим здобутком національно-визвольних змагань українців 1917-1921 рр., адже це була нова наукова установа, яка за статутом мала сприяти розвитку української національної культури, вивчати сучасне й минуле України, послуговуватися українською мовою. Зауважимо, що в академії передбачалось створення й українознавчого відділу, однак через брак коштів ця ідея не була втілена у життя. Однак осередками українознавчих досліджень стали кафедри ВУАН історії українського народу, української мови, історії українського права, Комісія для вивчення народного господарства України, а також Київська археографічна комісія, Українське наукове товариство, Історичне товариство ім. Нестора Літописця. ВУАН відіграла важливу роль у становленні національної науки, консолідації патріотичних сил української інтелігенції, сприяла розвитку національної самосвідомості українського народу.

Вивчаючи природу, В.Вернадський сформулював вчення про біосферу і ноосферу, узагальнив ті закони, які тисячоліттями розвивалися людством, акцентовані в традиційній українській культурі, – закони єдності світу, взаємозв'язку людини і природи, людства, космосу, усього суцього. Вчений стверджував: «Людина і не цар, і не раб природи. Вона – сама природа. В людині біосфера немовби пізнає сама себе» [1, с.271]. Важливою проблемою генетики вчений вважав зв'язок, спадкоємність поколінь, родовідну лінію. «Обдумуючи своє життя, я бачу, відчуваю зв'язок поколінь. На всіх наших родинах досі відчувається минуле життя предків», – писав він у листі до сина (жовтень 1944 р.). Майбутнє земної цивілізації, наголошував В.Вернадський, значною мірою залежить від того, наскільки людина спроможна буде перетворити біосферу в ноосферу – сферу розуму, тобто біосферу, упорядковану розумом і працею людини. За глибоким переконанням гуманіста, людство сягне ноосфери тільки через свою єдність. Актуальні й цінні для нас і сьогодні слова вченого про зникнення війн: «Завдання знищення війн уперше в історії людства перестало бути утопічною мрією і перетворилось на реально поставлену ідею. Розумна воля неминуче піде цим шляхом, оскільки вона відповідає ноосфері. Ясно, що цей рух не може бути припинений. У бурях, грозі, страхіттях і стражданнях народиться прекрасне майбутнє людства» [4, с.550].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Володимир Вернадський – яскравий представник наукової еліти України, громадський діяч, непересічна особистість. У його житті, діяльності й творчості Україна завжди була духовним орієнтиром. Українознавча концепція вченого ґрунтується на розумінні цілісності природного і суспільного середовища, усвідомленого пізнання України, конструктивного характеру людської діяльності, баченні людини як потужної планетарної сили, що завдяки розумній взаємодії, через духовний зв'язок поколінь здатна вплинути на майбутнє, змінити його на краще. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні українознавчих напрямів діяльності ВУАН, етнографічного доробку В.Вернадського.

1. Вернадський В.І. Вибрані праці / Володимир Вернадський (Ред. Н. А. Серебрякова). - К. : Наукова думка, 2005. – 299 с.
2. Вернадський В.І. Дневники. 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920 / В.І.Вернадський. - К.: Наукова думка, 1994. – 270 с.
3. Вернадський В. Украинский вопрос и российское общество В.Вернадський // Дружба народов. - 1988. - № 3 - С. 247- 254.
4. Вибрані наукові праці академіка В.І.Вернадського. – Т.8: Праці з історії, філософії та організації науки. – К.: Фенікс, 2012. – 658 с.
5. Ємець Т.М. Стан української науки в період визвольних змагань / Т.М.Ємець // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. Монографія. - К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. - С. 86-95.
6. Промова В. І. Вернадського «В справі заснування Української академії наук у Києві» на першому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. 9 липня 1918 р. // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. - К., 2011. - Т. 1 : Володимир Іванович Вернадський і Україна ; Кн. 1 : Науково-організаційна діяльність (1918-1921). - С. 194-197.

Reference

1. V.I.Vernadsky Selected Works / Vladimir Vernadsky (Version N. Serebryakov). - K: Scientific Thought, 2005. - 299 p.
2. V.I. Vernadsky Diary. 1917-1921. Oktyabr 1917 - January 1920 / V.I.Vernadskyy. - K.: Naukova Dumka, 1994. - 270 p.
3. Vladimir Vernadsky Ukrainian question and the Russian society V.Vernadsky // Friendship of peoples. - 1988. - number 3 - P. 247- 254.
4. Selected research papers Academician Vernadsky. - Volume 8: Proceedings of the history and philosophy of science. - K.: Phoenix, 2012. - 658 p.
5. Yemets T.M. State of Ukrainian science during the liberation struggle / T.M.Yemets // Ukrainian Central Rada, nation-building and progress derzhavobudivnytstva. Monograph. - K.: Ukrainian Union Publishing, 2002. - P. 86-95.
6. Speech Vernadsky «In the case of establishing the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev» at the first meeting of the Commission to develop a bill establishing the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev. July 9, 1918 // Selected scientific work of Academician V.I. Vernadsky. - K., 2011. - Volume 1: Vladimir Vernadsky and Ukraine; Book. 1: Scientific and organizational activities (1918-1921). - P. 194-197.